

SOVYET RUSYA EKONOMİSİNİN GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Gürğân ÇELEBİCAN

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde, taşıdığı ada yaraşır nitelikte bir plâna sahip bulunan tek ülkenin Sovyet Rusya olmasına karşılık, günümüzde iktisadî plânlama yoluna başvurmayan ülkeler oldukça küçük bir azınlık meydana getirmektedir. Bugün, Rusya'dan başka bütün sosyalist ülkeler, İngiltere, Fransa, Hollânda, Norveç gibi sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen tümü bir plâna sahip bulunmaktadır. Gerek eriştikleri iktisadî gelişme düzeyi, gerekse sahip oldukları iktisadî ve toplumsal düzenin niteliği bakımından çok önemli ayrılıklar göstermelerine rağmen son otuz yıl içinde plânlama yoluna giden ülkelerin sayısı büyük ölçüde artmıştır. Bununla birlikte, iktisadî faaliyetleri düzenlemek ya da önceden kararlaştırılmış toplumsal ve iktisadî amaçlara ulaşabilmek için plânlama yönteminin kullanılması, ülkelerin bağlı oldukları siyasal ya da toplumsal değerler arasındaki temel ayrılıkları gidermeğe yetmemiştir. Aksine, iktisadî düzenleri farklı olan ülkelere, uygulanan plânlama, biçim, teknik, kapsam ve siyasal önem yönlerinden büyük ayrılıklar göstermektedir.¹ Öte yandan, her ülkenin iktisadî ve toplumsal gelişme derecesinin de iktisadî plânlamayı önemli ölçüde etkilediği söylenebilir.

Plânlama yoluna başvuran ilk ülkenin Sovyet Rusya oluşu, uzun bir süre boyunca, iktisadî plânlama ile sosyalist düzenin eşanlamlı sayılmasına yol açmıştır. Bugün bile, aynı kanıyı sürdüren kişilere, hatta iktisatçılara rastlanabilmektedir. Bunlara göre, maddi üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkının özel kişilerden topluma geçmesi ile birlikte iktisadî plân, zorunlu olarak, piyasa mekanizmasının yerini almaktadır. Sosyalist iktisat düzeninin hem taraflıları, hem de karşısında olanlar arasında görüle-

¹ UNITED NATIONS: Planning for Economic Development, Report of the Secretary General, New York 1963, pp. 1-2.

bilen bu görüş, iki bakımdan eleştirilebilir: İlkin, günümüzde sosyalist bir düzene sahip olmakla birlikte, piyasa mekanizmasından önemli ölçüde yararlanan Yugoslavya gibi ülkeler vardır. Hatta, kuramsal olarak, maddi üretim araçları üzerindeki mülkiyetin toplum elinde bulunduğu, fakat iktisadî faaliyetleri düzenleme işinin bütünüyle piyasa mekanizmasına bırakıldığı durumlar düşünülebilir. Öte yandan, üretim araçları mülkiyetinin bütün bütün ya da çok büyük ölçüde özel kişiler elinde bulunduğu ülkelerde bile bugün iktisadî plânlama yoluna gidildiği görülebilmektedir.

İleri sürülen bu eleştiriler, plânlamanın yalnız bir çeşidi olduğu ve hangi ölçüde olursa olsun piyasa mekanizmasından yararlanmanın bir «sapma» sayılacağı görüşü ile karşılanabilir. Yine, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin toplum elinde toplanmadığı ülkelerde, plânlamanın geniş kapsamlı ve düzenli bir «devlet müdahaleciliği»nden başka bir anlam taşımadığı söylenebilir. Örneğin, Fransa gibi, ülkelerin liberal bir iktisadî ortamda uyguladıkları plânlamanın gerçek bir plânlama olmadığı öne sürülmüştür.² Bu durumda, sosyalist iktisat düzeninin sadece maddi üretim araçları üzerindeki mülkiyetin topluma geçmesi ile kurulamayacağı, ayrıca Sovyet örneğine uygun plân uygulamasının da gerekli olduğu kabul edilmiş olmaktadır.

Ancak, marxgil doktrinin sadece bir çeşit plânlama biçimini, başka bir deyişle, Sovyet Rusya örneğine uygun bir plânlamayı zorunlu kıldığı görüşüne katılmak güçtür. Rusya'da 1917 Devrimi'nden sonra gerçekleştirilen kurumsal değişikliklerin marxgil düşünceye uygunluğu apaçık ortada olmakla birlikte, uygulanan plânın biçimi ile söz konusu doktrin arasındaki ilişkilerin kuvvet derecesi her zaman tartışılabilir. Gerçekten de, K. Marx'ın eserlerinde plân kavramı ve plânlama düşüncesi çok önemsiz bir yer tutmaktadır. Aslında buna şaşmamak gerekir. Çünkü Marx, kapitalizm sonrası dönemde ortaya çıkacak sorunları ve bunların çözüm yollarını ayrıntılı olarak incelemekten kaçınmıştır. Bu yüzden, plânlamanın kaynağını K. Marx'ın eserlerinde bulmağa çalışanların³ öne sürdükleri kanıtlar ve Marx'ın yazılarından aktardıkları bölümler, Sovyet Rusya'daki kadar geniş kapsamlı bir plânlamanın ana ilkeleri bile olamayacak derecede bulanık ve yetersiz düşünceleri yansıtmaktadır. Öte yandan, plân deyimine ve plânlama düşüncesine F. Engels'in yazılarında daha sık ve daha belirgin

² Bk. BAUCHET, P.: La planification française, Paris 1966, p. 13

³ Bk. CAIRE, G. : La planification, Paris 1967, pp. 36-37

bir biçimde rastlanmakla birlikte,⁴ bunlarda sosyalist iktisat düzeninin gerekli kıldığı bir plânlamanın genel niteliklerini bulabilmek çok güçtür.

Marx ve Engels'in plânlama konusunu ayrıntılı bir biçimde işlememiş olmaları, Rus Komünist Partisi'ne öncülük etmiş olan Sosyal Demokrat Parti'nin 1914 öncesi programında iktisadî plânlama kavramının yer almayışını da belki açıklayabilir. Yine, Lenin'in ünlü «1917 Nisan Tezleri»nde, plânlama ile ilgili düşüncelerin bulunmayışı aynı nedenlere bağlanabilir. Lenin, Ekim Devrimine çok yakın günlerde(4 Nisan 1917) açıkladığı bu tezlerde, ülkedeki bütün toprakların kamulaştırılarak tarım işçilerini ve köylüleri temsil eden sovyelerin yönetimine verilmesini, bütün bankaların işçi temsilcileri sovyetinin denetimi altına konulmuş tek bir banka halinde birleştirilmesini savunmuş, fakat iktisadî plânlamanın gereği üzerinde durmamıştır. Aslında Lenin, Ekim Devrimine öngelen günlerde, yapılacak ilk iş olarak sosyalist düzenin kurulmasını değil, üretimin ve ürünlerin dağıtımının işçi sovyetleri eliyle denetlenmesini öngörmekteydi.⁵ Nisan Tezleri ile birlikte, «Bütün iktidar Sovyetlere!» sloganını ortaya atan Lenin'in bu dönemde, 1.ci Dünya Savaşı boyunca Almanya'da uygulanmış olan «Savaş Ekonomisi»nden esinlenerek «Devlet Kapitalizmi»ni ilk aşama olarak kabul ettiği söylenebilir.⁶ Bununla birlikte, Devrimden bir süre sonra, sosyalist bir ülkede uygulanacak iktisadî plânlamanın ilkeleri bazı marxgil yazarlar tarafından, çok genel bir biçimde de olsa, belirtilmeğe çalışılmıştır.⁷

Sovyet Rusya'da 1917 Devrimi'nden sonra uygulanmağa başlanan iktisadî plânlamanın kuramsal temellere dayanmaktan çok empirique bir nitelik taşıdığı ve Devrim'le birlikte ortaya çıkan yepyeni iktisadî ve siyasal koşulların bir sonucu olduğu öne sürülebilir. Eğer bu yargı doğru ise, Sovyet tipi plânlamanın, marxgil doktrine uygun düşen *tek* plânlama biçimi sayılmaması gerekir. Başka bir deyişle, Sovyet Rusya'dakinden

⁴ Bk. ENGELS, F.: Anti-Dühring (Çev. M. Reşat Baraner), İkinci Kitap, Ankara 1967.

⁵ LENİN, V.I.: Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi (Çev. M. ARDOS), Ankara 1969, sh. 12-13.

⁶ CAZES, B.: La vie économique, Paris 1969, 3 ème éd, p. 288, CAIRE, G.: a.g.e. p. 131.

⁷ ZALESKI, E.: Planification de la croissance et fluctuations économiques en U.R. S.S. Paris, 1962, p. 26'da, bu yazarlar arasında özellikle A. BOGDANOV'un «La science universelle de l'organisation, la Tectologie (St. Petersburg 1921) adlı kitabından söz etmektedir.

farklı plânlama biçimlerinin de marxgil düşünce ile bağdaşabileceği kabul edilebilir. Gerçekte, Rusya'nın son elli yıllık iktisat tarihi, bu yargıyı destekler görünmektedir. Ekim Devriminden sonra girilen ilk plânlama denemeleri, Stalin yönetiminde ortaya çıkan beş yıllık plân uygulamaları ve 1957 yılında başlatılan iktisadî reform dönemindeki plânlama, kullanılan teknik ve yöntem, plânın kapsamı, süresi ve süreci yönlerinden önemli ayrılıklar göstermektedir. Elli yıllık dönem boyunca tek bir plânlama biçiminin ve uygulamasının varlığından kolayca söz edilemez. Bu süre içinde Sovyet Rusya'nın gerek iktisadî örgütü ve yönetimi, gerekse plânlama örgütü ve yöntemleri sürekli bir değişim göstermiştir. Özellikle, II.ci Dünya Savaşı'nın bitişi ile sona eren dönemde, tarihi rastlantılar Rus plânlamasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bir Rus plâncısının belirttiği gibi, Sovyet Rusya'da uygulanan iktisadî plânın sistemi, yöntemleri ve örgütü, her dönemin siyasal ve iktisadî nitelikli temel amaçlarına uygun olarak değişmiştir.⁸ Bu değişikliğin ilerde de sürüp gideceğini ortaya koyan belirtiler vardır.

Sovyet tipi plânlamanın marxgil doktrin tarafından zorunlu kılınan *tek* plânlama biçimi olmadığını gösteren bir başka kanıt da, Devrim-sonrası Rusya'da plânlama teknikleri, yöntemleri ve stratejisi üzerinde yapılmış olan uzun tartışmalardır.⁹ Söz konusu tartışmalar sırasında, çeşitli alternatifler üzerinde durulmuş ve sonunda Rusyanın o zamanki koşullarına en uygun düştüğü sanılan yöntem kabul edilmiştir. Sovyet plânlamasının, biçim ve yöntem bakımından, ülkenin toplumsal ve iktisadî yapısındaki değişmelere, özellikle üretimin toplumsallaştırılma derecesi, üretim güçlerinin gelişimi, siyasal organların çözmek zorunda kaldıkları özel sorunların nitelikleri gibi koşullara bağlı olarak evrim gösterdiği ve bugünkü duruma geldiği görüşü bir çok iktisatçı tarafından benimsenmektedir.¹⁰ Rusya'daki plânlamanın ortaya çıkışını ve ilk dönemlerdeki evri-

⁸ LUBIMTSEV, N. A: Basic Principles and Experience of Industrial Development Planning in the Soviet Union, p. 4. (UNITED NATIONS: Basic Principles and Experience of Industrial Development Planning in the Soviet Union, New York 1965).

⁹ Bk. CAIRE, G: a.g.e. pp. 141-142; SCHWARTZ, H.: Russia's Soviet Economy, Englewood Cliffs, N. J. 1958, 2 nd. ed. pp. 119-120; FEIWEL, G.R.: The Soviet Quest for Economic Efficiency, New York 1967, pp. 17-56.

¹⁰ Bk. KURSKY, A. D.: Development of Forms and Methods of Planning in the URSS, p. 22 (UNITED NATIONS: Report of the United Nations Seminar on Planning Techniques, Moscow, 8-22 July 1964, New York 1966); BOR, M. Z: The Organisation and Practice of National Economic Planning in the USSR, p. 85, (UNITED NATIONS: Planning for Economic Development, vol: II Studies of National Planning Experience,

mini, kuramsal çalışmalardan çok uygulamadaki zorlamaların etkilediği doğru olmakla birlikte, son yıllarda Sovyet iktisadî düşüncesinde belirli bir değişimin ortaya çıktığı ve plânlamanın bu değişmeden etkilenme eğilimi gösterdiği görülmektedir.

Sovyet Rusya'da uygulanan plânlamanın marxgil doktrin ile ilişkisi ya da kuramsal temeli hakkında varılacak yargı ne olursa olsun, Devrimin daha ilk günlerinde bile plân düşüncesinin var olduğu kesinlikle söylenebilir. Gerçekten, 1917 Devriminden sadece beş hafta sonra, kısaca Vesenkha (VSN Kh) diye anılan «Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi» kurulmuş ve bu kurula, sanayi ile öteki üretim kollarının geliştirilmesini sağlayacak plânların hazırlanmasına, ülkenin iktisadî hayatını düzenleyecek genel ilkelerin saptanmasına ve üretimin yeniden örgütlenmesine ilişkin sorunların incelenmesi görevi verilmiştir. İç savaşın başlaması nedeniyle uygulamaya konamamakla birlikte, bir iktisadî plânın ilk taslakları da yine Devrimden kısa bir süre sonra, 1918 yılında, tamamlanmış bulunuyordu. Bununla, birlikte, ünlü bir sosyalist iktisatçının belirttiği gibi, Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında plânlama, iktisadî bir öneme sahip olmaktan çok, bir propoganda aracı olarak kullanılmaktaydı.¹¹ Gerçek anlamına yakın plânların hazırlanabilmesi ve ilk plân denemelerinin uygulamaya konulabilmesi için, yeni yönetimin kuruluş güçlüklerini aşması ve 1920 yılına kadar gelinmesi gerekmiştir. Sözü edilen yıl içinde, öteki görevleri yanında ilk uzun dönemli ulusal plânı hazırlamak işini de yüklenen «Rusya'nın Elektrifikasyonu için Devlet Komisyonu» (GOELRO) kurulmuştur. Böylece, plânlama çalışmalarının hızlandığı ve bir yandan kesimsel (sectoriel) plânların uygulamasından geniş kapsamlı plânların hazırlanmasına, öbür yandan da kısa dönemli plânlamadan uzun dönemli plânlamaya geçildiği görülmektedir. 1925-26 yıllarında, ülke ekonomisinin tümünü kavrayan «kontrol rakamları»nın ilk kez kullanılması ve 1928 yılında Birinci Beş Yıllık Plânın kabul edilmesiyle birlikte Sovyet Rusya'da «plânlı dönem» gerçek anlamda başlamıştır.

Sovyet Rusya'nın son elli yıllık süre içindeki plânlama deneyi, plânlama örgütlerinin ve yöntemlerinin evrimi, çeşitli yönlerden ilgi çekici bir nitelik taşımaktadır. Gerçekten de, günümüzde, gelişmiş ya da gelişmekte

part: II, Centrally Planned Economies, New York 1965); DOBB, M: Introductory Note (to) M BOR: Aims and Methods of Soviet Planning, London 1967, p. 11; CAÏRE, G.: a.g.e. pp. 130, 133

¹¹ DOBB, M.: Soviet Economic Development Since 1917, London 1951, Rev. ed. p. 313

olan pek çok ülke plânlama yoluna başvurduğuna göre, yeryüzünde plânlama yöntemini ilk kez uygulayan ve en aşırı plânlama biçimini yaratan Sovyet Rusya'nın bu alandaki deneyi ve uygulamaları gözden uzak tutulmamak gerekir. Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da kurulan yeni yönetim, iktisadî plânlama konusunda, daha önce başka ülkelerin geçirmiş olduğu tecrübelerden yararlanmak olanağına sahip olamamıştı. Bu yüzden Sovyet Rusya gerek plânlama örgütünü gerekse plânlama tekniklerini hiç yoktan yaratmak ve zaman içinde geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu süre içinde yapılan yanlışlar ve elde edilen başarılar, plânlama yöntemini bugün kullanılan ülkeler bakımından öğretici ve aynı yanlışlara düşmeyi önleyici niteliktedir. Öte yandan, Sovyet Rusya'da iktisadî plânlamanın gelişme sürecini ve bugünkü durumunu ortaya koyacak bir araştırma, artık dünyanın en güçlü iki devletinden biri olan bu ülkenin hem iktisat tarihine hem de günümüzdeki iktisadî durumuna ışık tutabilir. Gerçekten, Sovyet Rusya'nın iktisadî gelişmesi içinde plânlamanın çok önemli bir yeri vardır. Az gelişmiş bir ekonomiye sahip bulunan 1917 Rusya'sından, komünist bir düzene doğru ilerleyen 1970 Rusya'sına geçişte iktisadî plânlamanın etkileri büyük olmuştur. Buna karşılık, Rus ekonomisinin kurumsal yapısı değiştikçe ve kamusal mülkiyetin alanı genişledikçe, iktisadî plânlamanın da gerek örgütlenme gerekse kullanılan teknikler bakımından yeni görünümeler kazandığı görülmektedir. Sovyet Rusya ekonomisinde iktisadî plânlama yöntemini uygulayarak meydana getirilen değişmeler, ortaya çıkardıkları yeni sorunlar dolayısıyla, sonunda plânlamanın kendisini etkilemekten geri kalmamışlardır. Rus ekonomisindeki yapısal dönüşüm ile iktisadî plânlama, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen iki değişken görünümündedirler.

Sovyet plânlaması üzerinde dikkatleri toplayan bir başka neden, S.S.C.B. ile A.B.D. arasındaki siyasal yarışmanın II.ci Dünya Savaşının bitiminden sonra daha çok iktisadî alana kaymış olmasıdır. Her iki ülkede gerçekleştirilen iktisadî başarılar, dünya kamu oyunu, özellikle siyasal önemleri gittikçe artan az gelişmiş ülkeleri etkilemek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Söz konusu iki ülkenin ekonomilerindeki gelişmeler ile bu ülkelerin iktisat düzenleri arasında bir nedensellik bağı kolaylıkla kurulabileceğine göre, gerçekleştirilen iktisadî ilerlemeler, belli bir düzenin üstünlüğünü ortaya koyan birer kanıt olarak öne sürülebilmektedir. A.B.D'nin ve S.S.C.B'nin iktisadî düzenlerine sıkı sıkıya bağlı sayılan temel siyasal değerler dolayısıyla, gerçekleştirilen iktisadî başarılar, siyasal düzenlerin karşılaştırılmasında da birer ölçü olarak ele alınmaktadır. Bu durumda iktisadî kalkınma amacının ulusal bir tutku niteliğine büründüğü az gelişmiş ülkelerde, siyasal

ve iktisadî düzenle ilgili seçimlerin, Sovyet Rusya'da ve A.B.D. de ortaya çıkan iktisadî gelişmelerden etkilenmesini doğal karşılamak gerekir. A. B.D.nin ve Sovyet Rusya'nın iktisat düzenleri arasındaki temel ayrılıklar, kamusal mülkiyetin genişliğinden ve iktisadî plânlamanın varlığından doğmaktadır. Böylece, yeryüzünün en güçlü iki devleti arasındaki iktisadî ve siyasal yarışmanın düğüm noktalarından biri olarak plânlama gösterilebilir. Sovyet Rusya, son elli yıllık süre içinde uzun dönemli iktisadî kararların birbirleriyle uyumlulaştırılması, iktisadî dalgalanmaların yok edilmesi, yüksek bir tasarruf ve yatırım hacminin sürdürülmesi ve hızlı bir iktisadî gelişmenin sağlanması bakımlarından önemli başarılar elde etmiştir. Bu sonucun alınmasında, iktisadî plânlamanın etkisi gözden kaçırılmayacak kadar belirgindir. Hatta bazıları için plânlama, sosyalizmin kapitalizme oranla belli başlı üstünlüğünü meydana getirmektedir.

Aslında, Sovyet Rusya'daki hızlı iktisadî gelişme 1950'lerin sonlarında, 1960'ların başlarında dikkatleri çekmeğe başlamıştır. Bu yıllara kadar Sovyet Rusya, genellikle etkin olmayan, bürokrasiye boğulmuş, sanayileşme yolunda önemli çabalar harcamakla birlikte Batı ülkelerine oranla çok geri bir ekonomiye sahip sayılmaktaydı. Stalin sonrası dönemde, özellikle 1952-1958 yılları arasında Rusya'da gerçekleştirilen hızlı iktisadî gelişme bu kanıyı büyük ölçüde sarsmış, hatta Rusya'nın kısa bir süre içinde A.B.D.ni geçeceği yolunda tahminler yapılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, Sovyet Rusya'nın uyguladığı iktisadî kalkınma yönteminin, başka ülkelerde geliştirilmiş yöntemlerin daha kaba ve daha az etkin bir biçimi olduğu ve belli bir aşamada hızlı sonuçlar almağa yarasa bile, köklü değişiklikler yapılmazsa, zamanla etkinliğini yitireceği görüşünü savunan ve Rusya'da elde edilen iktisadî başarıların yüksek maliyetli olduğunu ileri süren iktisatçılar görülmektedir.¹²

Plânlama yoluna başvuran her ülkede olduğu gibi Sovyet Rusya'da da, plânlamanın başarı derecesini kesinlikle hesaplamak zordur. Plânlama yoluna gidilmeseydi, iktisadî gelişmenin daha büyük olabileceğini öne sürmek ya da varılan sonuçların ancak plânlama aracılığıyla gerçekleştirildiğini söylemek olanağı her zaman bulunabilir. Bu iki zıt görüşten herhangi birinin kesinlikle doğrulanması ya da yanlışlığının ortaya konması söz konusu olamaz. Ancak, plânlı bir dönemin başındaki ve sonundaki durumların karşılaştırılması, sözü edilen süre içinde yeterli sayılabilecek bir gelişmenin meydana gelip gelmediğini gösterebilir. Bununla bir-

¹² BERNARD, P.J.: Planning in The Soviet Union (trans. by I. NOVE), London 1966, p. 14, 15

likte böyle bir karşılaştırmanın da bazı tehlikeleri vardır. İstatistiklerin ve endekslerin zaman içinde meydana gelen değişme ve gelişmeleri ölçmek amacı ile kullanılmasından doğan yanıltıcı etkiler bütün ülkelerde görülebilir ve bunlar yeterince bilinmemektedir.¹³ Bunun ötesinde, Sovyet Rusya ekonomisi üzerinde yapılacak bir değerlendirmenin karşılaştığı başka güçlükler vardır: Rus ekonomisinin her kesimini ilgilendiren istatistikler elde yoktur. Bazı istatistikler, güvenlik kaygısıyla yayınlanmamaktadır. Özellikle Stalin döneminde, iktisadî istatistiklerin yayını büyük ölçüde kısıtlanmış ve Hükümetçe izin verilenlerin dışında kalan iktisadî bilgilerin açıklanması ağır cezaların tehdidi altına konmuş bulunuyordu. Günümüzde, bu alandaki kısıtlamalar ve ceza tehditleri büyük ölçüde kaldırılmıştır. Ancak, bazı konularda kayıtlamalar hâlâ sürüp gitmektedir. Öte yandan, Rusya'da yayınlanan istatistiklerin doğruluk derecesi de tartışmalı bir konudur. Rusya'da istatistik verilerini toplayan çeşitli bağımsız örgütler bulunmadığı için yayınlanan istatistiklerin doğruluğu farklı kaynaklardan alınan bilgilerin karşılaştırılması yoluyla denetlenememektedir. Batılı iktisatçılar, özellikle tarımsal istatistikleri kuşku ile karşılamakta ve bu konuda resmî istatistiklerden hayli farklı tahminler yapmaktadırlar. Bunun dışında, Rus Hükümetince yayınlanan istatistiklerin genellikle doğru olduğu, fakat gelişmesi yeterli görülmeyen kesimlerle ilgili istatistiklerin yayınlanmadığı kabul edilmektedir.¹⁴ Sovyet ekonomisi üzerindeki çalışmalarını ile tanınan İngiliz iktisatçısı Alec Nove'a göre: a) Ton, kilovat, sayı gibi maddi birimlerle ifade edilen sınaî üretim istatistiklerinin doğruluk derecesi hayli yüksektir. b) Tarımsal istatistikler daha az güvenilir bir nitelik taşımaktadır. c) Millî gelirin, sınaî üretimin artış hızlarını ortaya koymak için düzenlenen endeksler, istatistik tekniği bakımından en az güvenilebilecek olanlardır.¹⁵ Gerçekten sentetik istatistikler, başka bir deyişle endeksler, çok defa ruble cinsinden değerlendirilen unsurları kapsamaktadırlar. Sovyet Rusya'da fiyatların saptanma biçimi, bu endekslerin kullanım değerini azaltmaktadır. Öte yandan, endeksler için temel kabul edilen yılın, genellikle en büyük gelişmeyi gösterecek yolda seçildiği görülmektedir.¹⁶

¹³ Bu konuda bk COPELAND, M.A.-J. JACOBSON - B. CLYMAN: Problems of International Comparisons of Income and Product, Studies in Income and Wealth, vol: X, Part: III, New York 1947.

¹⁴ OXENFELDT, A- HOLUBNYCHY, V.: Economic Systems in Action, New York 1966 3rd ed p, 146.

¹⁵ LOUCKS, W. N.: Comparative Economic Systems, 7 th ed, Tokyo 1966, p. 460.

¹⁶ Sovyet istatistikleri ile ilgili öteki gözlemler için bk. SCHWARTZ, H: a.g.e. pp: 129-134.; NOVE, A.: The Soviet Economy, 2 nd rev. ed. New York 1969, pp: 346-354.

Sözü edilen güçlükler, Sovyet ekonomisindeki gelişmeleri, herhangi bir Batı ülkesindeki gelişmelerle karşılaştırırken daha da artmaktadır. Sovyet Rusya'da ve Batı ülkelerinde kullanılan iktisat deyimleri ve kavramları ile istatistik tanımları, her zaman aynı anlamı ifade etmemektedir. Örneğin Rusya'da, gayrisafî millî hasılanın ya da millî gelirin tanımı, kapsamı ve unsurları Batı ülkelerinden farklıdır.¹⁷ Yine istatistiklerde, tarımsal nüfusa ya da sanayi kesiminde çalışan nüfusa giren kişiler, Rusya'da ve Batı ülkelerinde ayrı biçimlerde tanımlanmaktadırlar. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Kavramların ve tanımların değişik oluşu, aynı konuya ilişkin görünen istatistiklerin doğrudan doğruya ve gerekli düzeltmeler yapılmadan karşılaştırılması olanağını ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, millî gelir ya da sınaî üretim gibi bir birimle ifade edilemeyen iktisadî büyüklüklerin para cinsinden hesaplanması zorunluluğu ayrı bir güçlük yaratmaktadır. Bilindiği üzere, toplam parasal değerleri bulabilmek için için fiyatlardan yararlanılmaktadır. Oysa, Sovyet Rusya'da fiyatlar, fırsat maliyetini-az çok doğru olarak da olsa-yansıtmamaktadır. Fiyatlar, malların nispî kıtlığına değil büyük ölçüde, hükümetin seçimlerine ve kararlarına bağlı olarak oluşmaktadır. Üretimi arttırılmak istenen malların fiyatları düşük, hatta gerçek maliyetin altında, tüketimi kısılmak istenen malların fiyatları ise yüksek tutulmaktadır. Örneğin, yatırım mallarının fiyatları çok düşük, tüketim mallarının fiyatları ise hayli yüksektir. Tüketim malları arasında da maliyet farkları ile açıklanamayacak kadar büyük fiyat farkları görülmektedir. Piyasa mekanizmasına dayanan ekonomilerde ve Sovyet Rusyada fiyatlar değişik biçimlerde oluştuğu için, fiyatlardan yararlanarak düzenlenen istatistiklerin doğrudan doğruya karşılaştırılması anlamlı sonuçlar vermemektedir. Bunun ötesinde millî gelir istatistiklerini ve gelişme hızlarını uluslararası alanda karşılaştırırken ortaya çıkan genel nitelikli çeşitli güçlüklerin aşılması de gerekli bulunmaktadır.

Sovyet ekonomisinin gerek zaman içindeki gelişimini, gerekse öteki ülkelerde gerçekleştirilen iktisadî ilerlemelere oranla durumunu değerlendirirken karşılaşılan güçlükler ne olursa olsun, son elli yıllık süre içinde Rusya'nın çok önemli iktisadî başarılar sağladığı güvenle söylenebilir. 1917 Devrimi'nden önceki Rusya, sanayileşmek için çaba harcamakla birlikte, temelde tarıma dayalı, nispeten az gelişmiş bir ülke idi. Buna karşılık 1970 yılının Rusya'sı, yeryüzünün en güçlü iki devletinden biri olup,

¹⁷ Bk. BORNSTEIN, M.: A.B.D. ile Sovyetler Birliği Ekonomilerinin Millî Gelir ve Millî Hasıla Yönünden Karşılaştırılması, (çev. N. SERİN), A.Ü.S.B.F. Dergisi, cilt: XVIII, No. 2, Haziran 1963, sh. 40 vd.

sınai üretim bakımından dünya ülkeleri arasında ikinci gelmektedir. Çarlık Rusya'sı dünyadaki sınai üretimin sadece % 2.6'sını üretirken, Sovyet Rusya'da bugün dünya sanayi üretiminin beşte biri elde edilmektedir.¹⁸

Rus ekonomisinin zaman içindeki gelişimini izlerken, genellikle, başlangıç noktası olarak 1913 yılı kabul edilmektedir. Gerçekten de sözü edilen yıl, Ekim Devrimi'nden önceki son «normal» yıldır. Çarlık Rusyası'nın 1. ci Dünya Savaşı'na girmesi, ülke ekonomisi üzerinde büyük olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Bu yüzden, arlık yönetiminin son yıllarında Rus ekonomisinde büyük bir gerileme görülmektedir.

1913 yılında Rusya nüfusunun % 17,6'sı kentlerde, % 82,4' ise kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Nüfusun % 17'si işçilerden ve memurlardan, % 66,7'si köylü ve küçük esnaftan, %16,3' de toprak ve taşınmaz mal sahiplerinden, tüccardan ya da burjuva sınıfına giren çeşitli kişilerden oluşmaktaydı.¹⁹ Yapılan tahminlere göre, 1913 yılında millî gelirin % 48'i tarımdan, %35'i sanayiden elde edilmiş bulunuyordu.²⁰ Yine, söz konusu yılda yapılan ihracatın %60'ını tarımsal ürünler (yiyecek maddeleri ve hayvanlar), %33,4'n ham maddeler ve yarı-mamül mallar (çoğunlukla petrol ve kereste), %5,6'sını da maml mallar (daha çok pamuklu dokuma) meydana getirmekteydi. İhraç edilen tarımsal ürünlerin hemen hemen yarısı tahıldan, geri kalanın büyük bölümü etten ve süt ürünlerinden oluşmaktaydı. Buna karşılık, 1913 yılındaki ithalatın %27'si genellikle lüks sayılan tüketim malları, %70'den çoğu da yatırım malları ve ham maddelerdi. Toplam ithalatın altında birini makine ve teçhizat, beşte bir kadarını pamuk ve dokuma sanayiinde kullanılan ham maddeler meydana getiriyordu. Demir, kömür ve kauçuk, ithalat içinde önemli bir yer tutuyordu.²¹

Çarlık Rusya'sı, az gelişmiş bir ülkenin ayırıcı niteliklerini taşımakla birlikte,²² bugün gelişmekte olan bir çok ülkeyi imrendirebilecek olanaklara da sahip bulunmaktaydı. 1885'den sonraki dönemde Rusya'nın be-

¹⁸ BOR, M. Z.: The Organisation and Practice of National Economic Planning in the USSR, p. 79, 81.

¹⁹ L'Office central de statistique près le Conseil des Ministres de L'URRS: Le progrès du pouvoir soviétique depuis 40 ans (Receuil Statistique) Moscou 1958, p. 19, 23.

²⁰ HOLZMAN, F. D: Foreign Trade, (A. BERGSON-S. KUZNETS (eds): Economic Trends in the Soviet Union, Cambridge, Mass 1963), p. 283.

²¹ y.a.g.m. p. 284.

²² arlık Rusya'sında kişi başına düşen millî gelir 102 ruble olarak tahmin edilmiştir. Bu rakam aynı dönemde Almanya'daki miktarın 1/3 ine, İngiltere'dekinin 1/4 inden biraz azına, A.B.D.'dekinin 1/7 sine eşit bulunuyordu. DOBB, M: Soviet Economic Development Since 1917, p. 39.

lirli bazı bölgelerinde, özellikle kömür ve demir yönünden zengin olan Donetz ve Dnieper'de, Moskova ve Petersburg yörelerinde, Rusya'nın elindeki Polonya topraklarında sanayi büyük bir gelişme göstermişti. Çoğunlukla zamanın teknolojik gereklerine hayli uygun biçimde kurulan sınaî teşebbüsler, gerek mülkiyet gerekse üretim bakımından toplanma eğilimi göstermekteydi. Örneğin, 1908 yılında fabrikalarda çalıştırılan ortalama işçi sayısı 157 idi.²³ 1914 yılında, 500'den fazla işçi çalıştıran teşebbüslerdeki işçiler, toplamın % 53'ünü meydana getiriyorlardı. Bu oran, aynı yıl içinde A.B.D. de % 31 idi. Maden eritme ocaklarının üretim kapasitesi ve Rus sanayiinde işçi başına düşen enerji miktarı da, A.B.D. deki kadar yüksek olmasa bile, Almanya ve Fransa'dakilerden daha büyüktü.²⁴ Genel olarak, Çarlık Rusya'sında sanayileşmenin, yeterince yaygınlaşmamakla birlikte, hayli modern bir görünüme sahip bulunduğu söylenebilir.²⁵ Gerçekten, Sovyet Rusya'da yayınlanan istatistiklerde yer alan 1913 yılına ilişkin bilgiler, Ekim Devrimi'nden önceki yıllarda meydana gelen sınaî gelişmeyi açıkca ortaya koymaktadır.

1913 Yılındaki Rus Sanayiinin Dünyadaki ve Avrupadaki Yeri

	Dünyada	Avrupada
Sınai üretim hacmi	5	4
Makine yapımı	4	3
Elektrik enerjisi üretimi	8	6
Kömür	6	5
Demir	5	4
Font demir	5	4
Çelik	5	4
Çimento	5	4
Şeker	4	2

Kaynak : L'Office central de statistique près le Conseil des Ministres de l'URSS: La progrès du pouvoir soviétique depuis 40 ans, (Receuil Statistique), Moscou 1958 p. 33.

Tabloda görülen önem sıraları, az gelişmiş bir ülke için son derece elverişli bir durumu yansıtmaktadır. Ancak, bu bilgilere dayanarak aşırı sonuçlara varmamak gerekir. Zamanın en geniş ülkesi olan Çarlık Rusya'sı, dünya topraklarının 1/6'sını elinde tutuyor ve yeryüzündeki insanların 1/12'sini, başka bir deyişle, büyüklük bakımından üçüncü sırayı kapsa-

²³ SORLİN, P.: La société soviétique, 1917-1967, Paris 1967, 2. me. éd. p. 31.

²⁴ DOBB, M.: a.g.e., p. 34.

²⁵ y.a.g.e., p. 35.

yan bir nüfusu barındırıyordu. Bu yüzden, toplam üretim yüksek görünse bile, kişi başına düşen üretim miktarı çok yetersiz bir düzeyde bulunuyordu. Örneğin, 1913 yılında kişi başına düşen çelik üretimi Almanya'dakinin %9'u, İngiltere ve Fransa'dakinin %17'si kadardı; yine kişi başına kömür üretimi Almanya'dakinin %5'i, İngiltere'dekinin %3'ü, pamuklu dokuma üretimi İngiltere'dekinin %7'si oranındaydı.²⁶

Buna karşılık, 1917'de kurulan yönetim, doğal kaynaklar yönünden yeryüzünün en zengin sayılan topraklarına mirascı olmuştur. Hidroelektrik enerji, kereste, kömür, demir, bakır, kurşun, volfram, çinko, boksit, nikel, turba kaynakları bakımından Rusya, dünya ülkeleri arasında en önde gelmektedir. Yeryüzündeki kömür rezervlerinin % 57'si, turba rezervlerinin % 60'ı, demir rezervlerinin % 41'i, potasyum tuzlarının % 54'ü Rusya'da bulunmaktadır.²⁷ Petrol, doğal gaz, altın madeni, manganez rezervleri de son derece zengindir.²⁸ Bununla birlikte, Rusya'daki doğal kaynakların büyük çoğunluğu 1.ci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde bilinmiyor ve yeterince işlenmiyordu.

1917 yılından önce Rusya'da 50.000 mile yaklaşan uzunlukta demiryolu bulunuyordu. Rusya'daki demiryollarının aşağı-yukarı üçte ikisi devlet eliyle işletilmekteydi. Toplam demiryolları, uzunluğu bakımından önemli görünse bile, ülkenin toprak büyüklüğüne ya da nüfusuna oranla, Avrupa'daki bütün ülkelerin gerisinde kalmaktaydı. Öte yandan, kara yolları son derece yetersiz durumda bulunuyordu.

Çarlık Rusya'sı günümüzdeki bütün az gelişmiş ülkeler gibi, yabancı sermaye ithal etmekteydi. XIX.cu yüzyılın sonlarından 1.ci Dünya Savaşı başlayana kadar Rusya'ya yılda ortalama 200 milyon rubleye ulaşan miktarda yabancı sermaye girmektedir. Rusya'da sanayi kesimine yapılan yabancı sermaye yatırımı iki milyar altın ruble olarak hesaplanmaktadır. Ayrıca, devletin ve belediyelerin aldıkları ya da devlet garantisi altına konmuş olan dış borçların toplamı beş milyar rubleye varıyordu.²⁹ Ağır sanayiye yatırılan yabancı sermayenin % 32,6'sı Fransızlara, %22,6'sı İngilizlere, %19,7'si Almanlara, %14,3'ü Belçikalılara, %5,2'si A.B.D. ne ait bulunmaktaydı. Özellikle madencilikte, demir-çelik, makine ve kimya sanayi-

²⁶ BOR, M.: Aims and Methods of Soviet Planning, p. 20.

²⁷ BOR, M. Z.: The Organisation and Practice of National Economic Planning in the USSR, p. 81.

²⁸ GEORGE, P: L'Economie de L'URSS, Paris 1968, 11. ème éd. pp: 29-36.

²⁹ DOBB M.: a.g.e. p. 38.

lerinde, tahta ve kereste sanayiinde yabancı sermayenin payı büyüktü.³⁰ Profesör Jorré'nin verdiği bilgiye göre, 1914 yılında sanayi kesimine yapılan yatırımların % 47'si yabancılara aitti.³¹ Çarlık Rusya'sında dış borçların hızla artışı, sanayiin yabancılaştırılması tehlikesini yaratmaktan başka, dış ödemeler dengesi üzerinde ağır bir baskının doğmasına da yol açmaktaydı. Şöyle ki, 1.ci Dünya Savaşı'nın başladığı yıla gelinceye kadar Rusya'nın dış ticaret dengesi fazlalık vermekteydi. Ancak, görünmeyen kalemlerdeki açık, ticaret dengesindeki fazlalığı aşmaktaydı. Görünmeyen kalemlere giren dış harcamaların büyük çoğunluğu ise, daha önce alınmış borçların faizlerinden ve yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı kârların yurt dışına ödenmesinden ileri gelmekteydi.³² Hatta, dış borçlar dolayısıyla dış ülkelere yapılan ödemelerin, yıllık yabancı sermaye ithalatını aştığı oluyordu.³³ Bütün bu olumsuz görünümüne karşılık yabancı sermayenin, sanayi kesiminde kapitalist üretimi hızlandırmak, modern tekniği Rusya'ya getirmek gibi önemli yararlar sağladığı bir gerçektir. Öte yandan, 1917 Devrimi'nden sonra kurulan yeni yönetim, Çarlık süresince alınan dış borçları tanımamış ve yabancılar elindeki iktisadî teşebbüsleri, karşılık ödemedi devletleştirmiştir. Böylece Sovyet Rusya, birikmiş dış borçlarına ve yabancılar tarafından yapılmış yatırımlara eşit değerde karşılıksız dış yardım almışcasına yararlar sağlamıştır.

Ekim Devrimi'nden önceki Rusya, okuma-yazma bilen nüfusun oranı yönünden de bugünkü az gelişmiş bir çok ülkeden daha iyi durumda bulunuyordu. 1897 sayımında alınan sonuçlara göre 10 ile 50 yaş arasındaki nüfusun %28'i okuma yazma bilmekteydi.³⁴ 1914 yılında Ukrayna'da okul çağındaki nüfusun kentlerde % 90'ı kırsal alanlarda % 73'ü, düzenli biçimde ilk okul eğitiminden geçmiş durumdaydı. Rusya'nın geri kalan bölümünde bu oranlar, sırasıyla, % 82 ve % 57'yi buluyordu.³⁵ 1894'ile 1914 yılları arasında orta okul öğrencileri 4 kat, üniversite öğrencileri ise 5 kat artmış bulunuyordu.³⁶ Ayrıca doktorluk, mühendislik, öğretmenlik gibi

³⁰ BAYKOV, A.: The Development of the Soviet Economic System, Cambridge 1947, p. 3; SCHWARTZ, H.: a.g.e. p. 65.

³¹ JORRE, G.; The Soviet Union, (trans. by E. D. LABORDE), London 1952, p. 105.

³² HOLZMAN, F. D.: a.g.m. p. 285.

³³ DOBB, M.: a.g.e. p. 38.

³⁴ BOR, M.: Aims and Methods of Soviet Planning, p. 20; 1897 sayımına göre 9 ile 49 yaş arasındaki nüfusta erkeklerin % 40,3'ü, kadınların % 16,6'sı ilk okul eğitiminden geçmiş bulunuyordu Bk. Centre de Recherches sur L'URSS et les pays de l'Est: Annuaire de l'URSS 1968, Paris 1969 p. 763.

³⁵ JORRE, G.: a.g.e. p. 104.

³⁶ SORLIN, P.: a.g.e. p. 22.

çeşitli alanlarda uzmanlık kazanmış kişilerin sayısı oldukça yüksekti. Çarlık Rusya'sında, kadrosu dar olsa bile, iyi yetişmiş bir aydın kitlesinin varlığı da bu arada belirtilmelidir.

1917 yılında sosyalist yönetimin devraldığı Rusya, geri kalmış bir ülke olmakla birlikte, iktisadî gelişme yolunda önemli adımlar atmış bulunuyordu. Çarlık Rusyasında ulaşılan iktisadî gelişme düzeyinin, günümüzdeki pek çok az gelişmiş ülkedekinden daha yüksek olduğu söylenebilir. Daha da önemli olan husus, o zamanki Rusya'nın çok büyük bir gelişme potansiyeline sahip bulunmasıdır. Ancak, kabul etmek gerekir ki, 1913 yılında var olan elverişli koşullar, Rus Devriminin gerçekleştiği 1917'de büyük ölçüde değişmişti. 1.ci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla açılan dönem, Rus ekonomisi üzerinde çok önemli olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Savaş yılları içinde 1913'e oranla sınaî üretim %29, tarımsal üretim ise % 12 kadar azalmıştır.³⁷ Geleneksel olarak fazlalık gösteren dış ticaret dengesi, 1914 yılından sonra, gittikçe artan miktarlarda açık vermeğe başlamıştır.³⁸ Savaş boyunca devlet bütçelerinin açık vermesi önlenememiş ve bütçe açığının büyük bir bölümü karşılıksız para basma, bir bölümü de borçlanma yoluyla kapatılabilmektedir. Çarlık yönetiminin son yılında bütçe açığı, toplam devlet giderlerinin % 81,7'sine kadar yükselmiştir.³⁹ Öte yandan savaş, en verimli çağlarını yaşayan yüzbinlerce gencin ölümüne ve ülkenin en bereketli topraklarının savaş alanı olmasına yol açmıştır.

Rusya'da 1917 yılında kurulan yeni yönetim, 1.ci Dünya Savaşının yarattığı olumsuz sonuçları kısa sürede düzeltmek olanağını bulamamıştır. Tam tersine, Bolşeviklerin iş başına geçmeleri, Rus halkının çeşitli kesimlerinde tepki ile karşılanmıştır. Eski yönetimi özleyenlerin ve farklı ideolojilere sahip olan siyasal grupların hoşnutsuzluğu yanında, yabancı ülkelerin düşmanca tutumu da yeni yönetim için çetin sorunlar yaratmıştır. 1917 Devrimi'nden sadece sekiz ay sonra, 29 Mayıs 1918'de, Urallardaki Çek askerlerinin ayaklanması, üç yıla yaklaşan bir iç savaş ve dış müdahaleler döneminin başlamasına yol açtı. «Savaş Komünizmi» adı verilen bu dönemde, iç savaş kazanmak ve yabancı devletlerin silâhlı müdahalesini sona erdirmeye zorunluluğu, yeni bir iktisat düzeni kurma ya da iktisadî kalkınmayı gerçekleştirme amaçlarını geri sıraya itmiş bulunuyordu. Ayrıca, çok kurak geçen 1921 yılında ortaya çıkan kıtlık, karşılaşılan sorunların ağırlığını daha da arttırmıştı. Bütün bu olumsuz etkiler Rus ekono-

³⁷ BOR, M.: Aims and Methods of Soviet Planning, p. 21.

³⁸ BAYKOV, A.: a.g.e. p. 29; HOLZMAN, F. D.: a.g.e.m. p. 286.

³⁹ BAYKOV, A.: a.g.e. pp. 30-31.

misinin sürekli biçimde kötüleşmesiyle sonuçlanmış ve Sovyet Rusya, ancak 1928 yılında 1913'deki iktisadî gücüne tekrar erişebilmiştir. Böylece, 1.ci Dünya Savaşı ve bunu izleyen iç savaş, Rusya'nın iktisadî gelişmesini on beş yıl süre ile durdurmuştur.⁴⁰

Sovyet Rusya'daki bugünkü iktisadî düzenin temelleri, ekonominin eski gücüne kavuşmasından sonra atılabilmiştir. Kısaca NEP (Novaya Ekonomicheskaya Politika) diye anılan «Yeni İktisat Siyaseti» döneminin sonunda, ilk geniş kapsamlı ve uzun süreli plânlar uygulamaya konulmuş ve ve ülkeyi sosyalist yoldan kalkındırma çabalarına hız verilmiştir. Ancak, 1929 ile 1934 yılları arasında tarımın kollektifleştirilmesine girişilmesi, köylüler arasında sert tepkiler uyandırmış ve tarımsal üretim hızla düşmüştür. Öte yandan, Avrupa'da gittikçe artan savaş tehlikesi, Rusya'yı, kaynaklarının önemli bir bölümünü askerî amaçlara yöneltmeğe zorlamış ve Rus iktisadî kalkınması bundan zarar görmüştür. Almanyanın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliğine saldırması üzerine iktisadî gelişme amacı, bir kez daha yerini ulusal savunma amacına bırakmıştır. Rusya'nın 11. ci Dünya Savaşına girmesi, ülke ekonomisi üzerinde son derece olumsuz etkiler meydana getirmiştir: Sanayi ve genel olarak üretim olanakları, savaşın gereklerine cevap verecek duruma dönüştürülmüş, ayrıca savaş sırasında çok ağır kayıplara uğranmıştır. 11.ci Dünya Savaşı süresince Rusya'da yedi milyon asker, on milyon sivil ölmüş, milyonlarca insan sakat kalmış, ülkenin batı bölümündeki kentlerin ve kasabaların bir çoğu harap olmuştur. Bu bölgedeki sanayi özellikle zarar görmüş, bir bölümü Rusya'nın doğusuna taşınmıştır. Almanların yararlanmasını önlemek amacıyla, Donetz'deki kömür ocaklarında olduğu gibi, bir çok maden işletmesi su baskını altında bırakılmıştır. Savaş, 25 milyon insanın evsiz kalmasına yol açmıştır.⁴¹ Rusya'da, 1940 yılına oranla, savaşın bitiminde millî gelir % 17, sınaî üretim % 8, elektrik üretimi % 11, kömür % 11, petrol % 40, çelik % 33, çimento % 68, pakumlu dokuma % 60, şeker % 78, tarımsal üretim % 40 düşmüş bulunuyordu.⁴² Başka bir deyişle 11.ci Dünya Savaşı, Rus iktisadî gelişmesini bir kez daha duraklatmış oluyordu. Gerçekten de, Rusya'nın 1940 yılındaki üretim düzeyine ulaşabilmesi için 1950 yılına kadar gelinmesi gerekmiştir. Sovyet Rusya ekonomisi 11.ci Dünya Savaşın'-

⁴⁰ OXENFELDT, A. -HOLUBNYCHY, V.:a.g.e. p. 149.

⁴¹ DEUTSCHER, I.: Stalin, A Political Biography, 2nd ed. London, 1967, pp. 550-51; GEORGE, P: a.g.e. p. 45.

⁴² BOR, M.: Aims and Methods of Soviet Planning, p. 29.

dan önceki durumunu ancak 1952 yılında aşabilmiştir. Böylece savaş, Rusya'ya bir on yıl daha kaybettirmekle sonuçlanmıştır.⁴³

Son elli yıllık tarihi içinde, çok çetin engellerle karşılaşmakla birlikte Rusyanın büyük iktisadî başarılar sağladığı bir gerçektir. Rus iktisatçılarının verdikleri bilgiye göre 1918'den 1962'ye kadar geçen sürede yıllık sınaî gelişme hızı ortalama olarak % 10'u aşmıştır. Yine aynı kaynaklar, 1913 ve 1962 yılları arasında Rusya'nın sınaî üretiminin 48 kat ve millî gelirinin de 31 kat arttığını ileri sürmektedir.⁴⁴ Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1952-1958 yılları sınaî gelişimin özellikle hızlı olduğu dönemdir.

Sovyet Rusya'da Ortalama Yıllık Sınaî Gelişme Hızı

	1952-58	1959-65
Sınaî Üretim	+ 12.0	+ 9.2
Üretim malları üretimi (A grubu)	+ 12.8	+ 10.3
Tüketim malları üretimi (B grubu)	+ 10.7	+ 6.6
Sanayide emek verimliliğinin artışı	+ 7.6	+ 5.2

Kaynak : BOR, M.: Aims and Methods of Soviet Planning, London 1962 p. 98.

Batılı kaynakların verdikleri bilgiler de Sovyet Rusya ekonomisindeki gelişmeyi doğrulayıcı niteliktedir.

1952-1963 Yılları Arasında Sovyet Rusya'nın İktisadî Gelişimi

	Gayrisafi milli hasıla	Gayrisafi sınaî üretim	Gayrisafi tarımsal üretim
1952	100	100	100
1958	180	192	156
1963	250	304	150 (tahmin edilen)

Kaynak : SCHWARTZ, H.: The Soviet Economy Since Stalin, London 1965, p. 41.

⁴³ OXENFELDT, A. -HOLUBNYCHY, V.: a.g.e. pp. 145, 152; keza bk. p: 150-51 tablo 18. Rus iktisatçısı M. BOR, savaşın bitimini izleyen 2,5 yıl içinde sınaî üretimin, 5 yıl içinde de tarımsal üretimin savaş öncesi düzeye eriştiğini yazmaktadır. Bk: Aims and Methods of Soviet Planning, p. 29.

⁴⁴ OZNOBIN, N. M.: Basic Principles and Methods of Long-Term Planning in the USSR (UNITED NATIONS: Report of the United Nations Seminar on Planning Techniques, Moscow, Union of Soviet Socialist Republics, 8-22 July, 1964, New York 1966) p. 42.

Sovyet Rusya ekonomisi üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınan Profesör Abram Bergson'a göre, Sovyetler Birliğinin sabit fiyatlarla hesaplanan millî geliri, 1928-1937 döneminde yılda % 5.0 ile % 5.5 arası, 1950-1955 döneminde ise % 7,5 ile % 7.6 arası artmış bulunuyordu.⁴⁵ Bu oranlar, dünya ülkelerinin aynı dönemlerde ulaşmış oldukları gelişme hızlarının en yüksekleri arasında yer almakta ve A.B.D.nin gelişme hızından iki ilâ üç kat fazlalık göstermekteydi. Bir başka batılı kaynak, Sovyet Rusya'da gayrisafi millî hasılanın 1950-58 yılları boyunca ortalama %6,8, 1958-1962 döneminde de %4,6 oranında arttığını ortaya koymaktadır. Aynı kaynağa göre, Sovyet Rusyadaki gayrisafi millî hasılanın yıllık artış hızları şöyledir.⁴⁶

1958	1959	1960	1961	1962
9.9	3.9	5.0	6.5	2.2

Sovyet Rusya, Devrimden beri gerçekleştirdiği hızlı kalkınma ile az gelişmiş bir ülke olmaktan çıkıp, sınaî üretim hacmi bakımından dünyadaki ikinci sıraya yükseldikten başka, bazı alanlarda özellikle dikkati çeken bir gelişme göstermiştir. Bilimsel araştırmalar, öğretim ve sağlık hizmetlerinin genişliği, kültürel faaliyetlerin yaygınlığı yönünden Sovyet Rusya'nın ulaştığı düzey, A.B.D.kine eşit ya da üstün görünmektedir. Rusya'da her 100.000 kişiye düşen doktor sayısının A.B.D.kinden % 12 oranında fazla ya da aynı sayıdaki hastahane yatağına düşen doktorların A.B.D.dekinden % 20 daha çok olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁷ Yine eğitim alanında, gerek öğretmen gerekse mezun sayılarının, A.B.D.dekilerden daha yüksek rakamlara eriştiği belirtilmektedir.⁴⁸

Bütün bu başarılarla karşılık, Sovyet Rusya'nın dengeli bir ekonomiye henüz kavuşamadığı söylenebilir. Gerçekten de Sovyet Rusya'da, harcanan bütün çabalara rağmen, tarımsal üretim sınaî üretim kadar hızla arttırılamamıştır. 1952 ile 1963 yılları arasında gayrisafi sınaî üretim üç kattan daha fazla yükseldiği halde, gayrisafi tarımsal üretimdeki artış

⁴⁵ BERGSON, A.: The Real National Income of Soviet Russia Since 1928, Cambridge, Mass, 1961, p. 219; OXENFELDT, A. -HOLUBNCHY, V.: a.g.e. p. 147 de zikrediliyor.

⁴⁶ Joint Economic Committee of Congress: Annual Economic Indications for the USSR, Washington 1964, pp. 91-95. SCHWARTZ, H.: The Soviet Economy Since Stalin, London 1965 p. 42'de zikrediliyor.

⁴⁷ LOUCKS, W. N.: a.g.e. p. 568; OXENFELDT, A.-HOLUBNYCHY, V.: a.g.e. p. 156

⁴⁸ BERNARD, P. J.: a.g.e. p. 5; OXENFELDT, A. -HOLUBNYCHY, V.: a.g.e. p: 156.

ancak % 50 oranında olmuştur. Üstelik, 1958 den 1963 yılına kadar tarımsal üretimin % 4 kadar azaldığı da görülmektedir.⁴⁹ Karşılaştırmalara temel olarak 1913 yılı kabul edilirse, tarım kesimindeki gelişmenin yavaşlığı daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. 1913'e oranla 1965 yılındaki sınaî üretim 61 kat çoğalmış, fakat tarımsal üretimdeki artış aynı süre içinde 2.4 kat olabilmıştır.⁵⁰ Denilebilir ki, tarım kesimi Sovyet Rusya ekonomisinin en zayıf noktalarından biri olmuş ve bu alandaki yavaş gelişme ekonominin genel gelişme hızını büyük ölçüde düşürmüştür. Öte yandan, tüketim malları üretimi de yatırım malları ve teçhizat üretimine oranla çok geride kalmıştır. Yakın zamanlara gelinceye kadar Sovyet Rusya'da, ağır sanayi geliştirilmesine önem verilmiş, tüketim mallarına gereken ilgi gösterilmemişti. Örneğin, 1913 ile karşılaştırılırsa, 1963 yılında pamuklu dokuma üretiminin 2.4 şeker üretiminin 2.8 ayakkabı üretiminin 7.7 kat kadar arttığı ortaya çıkmaktadır. Rusya'da ilk atom bombası denemesinin yapıldığı 1949 yılında buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon alıcısı üretimi hiç yok denebilecek kadar azdı. Söz konusu yılda Rusya, dünyanın en çok çelik ve elektrik üreten ülkeleri arasında yer aldığı halde kişi başına düşen ayakkabı üretimi bir çifti bile bulmuyordu. Bununla birlikte, Stalin'in 1953 yılı başında ölmesiyle başlayan dönemde, tüketim malları üretimine verilen önemin arttığı görülmektedir. Rusya'nın gayrisafi millî hasılası içinde tüketim mallarının payı 1952'de % 44.4, 1954'de ise % 51.2 olarak hesaplanmıştır.⁵¹ Daha sonraki yıllarda da, tüketim malları üretimine yöneltelen yatırımların arttığı göze çarpmaktadır. Stalin'den sonraki dönemde, sanayi kesimine yapılan yatırımlar içinde tüketim malları üretimine ayrılan yatırımların payı şöyledir.⁵²

1955	1958	1959	1960	1961	1962
% 10.9	% 13.4	% 13.8	% 14.0	% 12.0	% 11.4

Bununla birlikte, öteki gelişmiş ülkelerdekilerle, özellikle A.B.D. dekilerle karşılaştırıldığında, Sovyet Rusya'daki kişisel tüketim standartlarının hâlâ hayli geride kaldığı bir gerçektir. Başka bir deyişle, Rusya'da üretim ve tüketim mallarının üretimleri arasındaki dengesizlik henüz giderilememiştir. Öte yandan Rusya'da nüfusun coğrafi dağılımı da oldukça büyük bir dengesizlik göstermektedir. Çarlık yönetiminden bu yana, nüfu-

⁴⁹ SCHWARTZ, H.: y.a.g.e. 41.

⁵⁰ BOR, M.: Aims and Methods of Soviet Planning, p. 30.

⁵¹ SCHWARTZ, H.: y.a.g.e. p. 72.

⁵² y.a.g.e. p. 47, Tablo: 4'de verilen rakamlara dayanarak hesaplanmış yüzdeler.

sun coğrafi dağılımını iyileştirmek amacı ile harcanan çabalara karşılık,⁵³ ülkenin çok büyük bir bölümünde kilometre kareye düşen nüfus 10 kişiden daha azdır. Oysa, ülkenin tümü içinde oldukça küçük bir yer tutan Merkezi Rusya'da bu oran 60 kişinin üstüne çıkmaktadır. Ancak Rusya'da, ülke yüz ölçümünün üçte birini donmuş topraklarla çöllerin meydana getirdiği göz önüne alınırsa, söz konusu dengesizliğin görüldüğünden daha az olduğu ortaya çıkar. Sovyet Rusya'da sınaî teşebbüslerin coğrafi dağılışının da nüfus dağılımına benzer bir dengesizlik gösterdiği söylenebilir. Gerçekleştirilen hızlı kalkınma, genel olarak iktisadî, özel olarak da sınaî yönden gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin ortaya çıkmasını önleyememiştir.

Bütün öbür ülkelerde olduğu gibi, Sovyet Rusya'da da ekonominin yönetimi, zaman zaman çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Rus ekonomisinin gelişimi ve sosyalist aşamaya geçişi sırasında ortaya çıkan bu iktisadî güçlükleri yenebilmek amacı ile plânlama örgütlerinde, plânın hazırlanış biçimlerinde ve plân yöntemlerinde köklü değişiklikler yapma yoluna sık sık gidilmiştir. Rus ekonomisinin yapısı ve bileşimi değıştikçe plânlamada değışiklikler yapılması, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 1917 Devrimini izleyen yıllardaki Rus ekonomisinde üretim, beş ayrı kesim arasında paylaşılmış bulunuyordu. Bunlar, küçük köylü işletmeleri, kapitalist kesim, küçük ölçüde üretim yapan teşebbüsler, devlet kapitalizmi kesimi ve sosyalist kesimdi. Değişik nitelikler taşıyan kesimler aynı yöntemlerle yönetilemeyeceği için, ekonominin sosyalist kesimine emredici bir plânlama biçimi uygulanmış, özel kesim de devlet müdahalesi ile düzenlenmeye çalışılmıştır. Ekonomide, sosyalist kesimin kapsadığı alan genişledikçe bir yandan emredici plânlama yaygınlaşmış, öbür yandan da plânlama yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yüzden, ülke ekonomisinin sosyalistleşme derecesinin, plânlamada yapılan değışiklikleri belirlediği söylenebilir.⁵⁴ Ancak, plânlamada değışiklik yapılmasını zorunlu kılan tek neden, ülkedeki mülkiyet dağılımının zaman içinde değışmesi olmamıştır. Sosyalist düzenin kurulmasından sonra da tüketimin artması ve çeşitlenmesi, tüketici talebinin bileşiminde ortaya çıkan değışmeler, ekonominin kesimleri arasındaki karşılıklı bağımlığın artması gibi nedenler, Rus ekonomisinin karmaşıklığını gittikçe fazlalaştırmıştır. Dolayısıyla, daha yalın bir ekonomisinin bazı kesimlerini ya da tümünü plânlama için kullanılan yöntemler, daha karmaşık bir ekonomiyi yöneltmek bakımın-

⁵³ Bk. GEORGE, P: a.g.e. pp. 43-44.

⁵⁴ Bk. KURSKY, A.D.: a.g.e.m. p. 29.

dan yetersiz kalmışlardır. Teknik gelişim ve ekonominin daha karmaşık bir görünümün kazanması olayı, iktisadî kaynakların optimal dağılımını ve kullanımını sağlayabilmek için çözülmesi gerekli olan sorunları yoğunlaştırmıştır. Zaman içinde, Rus vatandaşlarına tüketici sıfatıyla verilmesi siyasal yönden uygun bulunan tavizler ve kişilerin yaşama düzeyinin yükselmesi, dış dünya ile girilen iktisadî ilişkilerin gelişmesi, plânlama alanına yeni unsurlar getirmiştir. Ekonominin çeşitlenmesi ve karmaşıklığının artması nedeniyle, bütün iktisadî kararları, eskiden olduğu gibi, tek bir merkezde alma olanakları gittikçe azalmıştır. Böylece, Sovyet Rusya'da plânlama örgütünün karşılaştığı iktisadî sorunların nitelikleri, yoğunlukları, çözüm yolları sürekli olarak değişiklikler göstermiştir. Bu sonuç, plânlamanın biçimi, örgütü ve yöntemleri üzerinde etkili olmuş ve yukarıda değinilen değişiklikleri yaratmıştır.

Başlangıçtan beri yeryüzünün en merkezî plânlama biçimini uygulayan Sovyet Rusya'nın son yıllarda, iktisadî kararlar almağa ilişkin yetkilerin merkezdeki örgütler ile yerel organlar arasında paylaşılması yoluna gittiği görülmektedir. Ancak, bu yöndeki uygulamanın hayli kararsız olduğu söylenebilir. Ademi merkeziyetçilikten bir süre sonra vazgeçilip yine merkeziyetçi bir örgütlenmeğe dönülmekte, fakat yine de yerel organlara verilen yetkiler zamanla genişletilmektedir. Stalin'in ölümünden bu yana, Sovyet plânlamasının merkeziyetçilikle, ademi merkeziyetçilik arasında gidip geldiği söylenebilir. Bununla birlikte, plânlamayı ilgilendirdiği ölçüde, Rusya'da belirgin bir ademi merkeziyetçilik eğiliminin var olduğu bir gerçektir. Sonradan geri dönüldüğü durumlarda bile, meydana getirilen yeni örgütler eskisinden daha az merkeziyetçi olmuşlardır. Bugünkü Rus plânlaması, hâla yeryüzündeki en merkezi plânlamanın örneklerinden biri sayılsa da, Rus plânlarının eskisine oranla daha genel ve daha az ayrıntılı olduklarını kabul etmek gerekir. Plân hedeflerinin en ufak ayrıntılarına kadar inmekten artık vazgeçilmiş olup, ekonominin tümünün ve çeşitli kesimlerinin gelişme hızlarını belirleyen en önemli hedeflerin saptanmasıyla yetinilmektedir.⁵⁵

Öte yandan, yine iktisadî plânlamayı ilgilendirdiği ölçüde, Rus iktisadî düşüncesinde bir değişimin başladığı da görülmektedir. Uzun süreler tabu sayılan ekonometri ve elektronik cihazlar, plânlamada gittikçe daha fazla kullanılmaktadır.⁵⁶ Ayrıca, iktisadî kaynakların dağılımında ve kul-

⁵⁵ BOR, M. Z.: The Organization and Practice of National Economic Planning in the U.S.S.R. p. 101.

⁵⁶ KURSKY, A.D.: a.g.m. p. 32.

lanılmasında etkinliği arttırabilmek amacıyla, sosyal maliyeti daha iyi yansıtacak bir fiyat sisteminin bulunup uygulanmasına çalışılmaktadır. Yine, teşebbüslerde kârlılık durumunun, iktisadî etkinliğin bir ölçüsü olarak ele alınması yolunda ileri sürülen düşüncelere ve denenen uygulamalara rastlanmaktadır.